

урахуванням обопільних інтересів підприємців та держави.

Література:

1. Рум'янцева В. Проблеми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в господарських судах України [Електронний ресурс] / Вікторія Рум'янцева. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/1956>
2. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л.Знаменський, В.В.Хахулін, В.С.Щербина та ін.; За заг. ред. В.К.Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

Бартош О.

(наук. кер. – доц. Лобач К. В.)

*студентка III курсу історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

СУДОВА СИСТЕМА ТА СУДОВИЙ ПРОЦЕС ГЕТЬМАНЩИНИ XVII- XVIII СТ.

Дослідження правової спадщини Гетьманщини дає змогу українським правознавцям сучасності виявити національну специфіку еволюції українського державотворення та врахувати її вплив в огляді на політико-правове становище України. Головною метою правових перетворень в Україні на даному етапі є перебудова судової системи на базі створення нового законодавства та вдосконалення форм судочинства. При реалізації цієї мети доцільно звернутись до використання історико-правової спадщини нашого минулого. Судовий процес козацької держави наділений позитивним досвідом, серед якого значну роль відіграє громадський фактор. Тому нам, опираючись на здобутки минулого, необхідно відроджувати належну реалізацію принципу гласності судового процесу, законодавчі механізми та судову систему, щоб продовжити розвиток національних демократичних традицій в Україні. З огляду на це, державно-правова система досліджуваного періоду є однією із найбільш цікавих і актуальних для нашого сьогодення.

Дослідженням окремих аспектів судової системи та судочинства займалися відомі українські дослідники М. Бакай, І. Бойко, М. Горбань, О. Гуржій, І. Джиджора, В. Сергійчук, М. Слабченко, Б. Тищик та інші. Однак сьогодення потребує нового комплексного дослідження державно-правової системи Гетьманщини, адже ряд аспектів ще не висвітлений у науковій літературі.

Метою цієї статті є визначення правового становища судів у судовій системі Гетьманщини, а також аналіз судочинства на громадських засадах.

Внаслідок народно-визвольної війни 1648-1654 рр. на українських землях, які стали територіальною основою Козацько-Гетьманської держави, були ліквідовані органи державної влади Речі Посполитої, у тому числі земські, гродські та підкоморські суди. В Українській державі сформувалась самобутня судова система, автономний статус якої було юридично визначено у Березневих статтях 1654 р.. Тогочасна судова система була складною та багаторівневою. Сучасний український дослідник О. Биркович запропонував наступну класифікацію судів Гетьманщини: вищі органи судової влади (суд Гетьмана, суд Ради генеральної старшини, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія); судові органи середньої ланки (полкові суди); судові органи нижчої ланки (сотенні, магістратські, ратушні, сільські суди, а також копні та домініальні суди); спеціалізовані суди (духовні, цехові, ярмаркові, митні, третейські суди, а також суд грецького Ніжинського братства). Із запропонованою класифікацією можна погодитись, проте, як видається, копні та домініальні суди були особливими формами сільських судів, як і отаманські суди [2].

Судова система Гетьманщини після 1654 р. являла собою ієрархію підпорядкованих один одному сільських, сотенних, полкових судів та Генерального військового суду. Сільські суди отаманів діяли колегіально, за участю представників козацької громади. Поступово їх значення

зменшилось, а сфера компетенції звузилась до розгляду незначних спорів між козаками. Сотенні суди діяли на території сотні і за своїм складом та діяльністю були схожими на сотенні правління. До їх юрисдикції належали цивільні й кримінальні справи місцевих козаків. Полкові суди існували в центрах полкових територій і склалися з полкового судді й полкової старшини. Судову колегію очолював полковник. Вони діяли як суди першої інстанції для сотенної та полкової старшини і другої, апеляційної інстанції, щодо сотенних судів.

Вищою судовою інстанцією був Генеральний військовий суд. Він діяв як суд першої інстанції у справах особливої важливості і складався з генерального судді та генеральної старшини. В різні часи кількість генеральних суддів була від одного до трьох. В 1728 р. до складу суду було введено три українських і три російських чиновники. Кандидатури членів суду затверджувались царем. Гетьман став президентом суду. В містах суди перебували під значним впливом козацької адміністрації. Інколи це були отаманські суди за участю козацької ради, які користувались звичаєвим правом. У магістратських містах продовжували існувати суди, що діяли на основі магдебурзького права. Гетьман Д. Апостол Інструкцією від 1 червня 1730 р. дещо розмежував компетенцію полкових, сотенних і міських судів. Доменіальні суди після 1648 р. зникли, але згодом, після виникнення нового панівного стану, відродилися, щоправда, в дещо іншій формі. Громадські (копні) суди не знайшли сприятливих умов для подальшого розвитку. Їх роль народного чинника в судівництві заступила колегіальність, що певною мірою була притаманна майже всім судовим установам. Дореволюційний дослідник В. Модзалевський вважав, що копні суди були доволі поширеними на території Гетьманщини в XVII ст. Інший дореволюційний дослідник М.Бакай зауважив, що магістрат визнавав законним розслідування кримінальної справи копним судом і приймав до уваги отриману при цьому інформацію, тому громада в Гетьманщині мала право розшукувати злочинця та допитувати його. Натомість український правознавець А. Пашук був переконаний, що сільські суди перешкождали діяльності копних судів, до яких вороже ставилась козацька старшина, міщанська верхівка та духовенство⁵. Така позиція відомого вченого заслуговує на увагу та має певне підґрунтя, однак вона є дискусійною, оскільки не в усіх регіонах Гетьманщини спостерігалась наведена ситуація. Варто визнати, що копні суди функціонували в Гетьманщині, однак не так активно, як це було за часів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Таким чином, необхідно визнати, що копні суди були елементом судової системи Гетьманщини. У XVII ст. легітимність і актуальність даного правового інституту були безсумнівними, проте у XVIII ст. діяльність копних судів витіснялась із суспільного життя під впливом адміністративного апарату Російської імперії всупереч чинному на той час законодавству [8].

Церковні суди зберегли свій окремий статус. Держава не втручалась у сферу духовного судівництва, хоча значно обмежила його компетенцію. Кримінальні і важливі цивільні справи церковних людей відтепер розглядалися світськими судами. Окрім зазначених судів, у Гетьманщині діяли мирові, цехові, третейські та ярмаркові суди. У 1760–1763 рр. на прохання старшини, що прагнула зрівнятись у правах з російським дворянством, було проведено судову реформу. Реформа мала зрівняти у підсудності всі прошарки панівного класу, обмежити компетенцію Генерального військового суду як суду першої інстанції для вищої старшини. Потрібно було, нарешті, відокремити розгляд цивільних та кримінальних справ, спростити судову систему. За результатами реформи було створено 20 судових повітів, у кожному з яких засновано земський суд з цивільних та підкоморський суд з земельних справ. Для розгляду кримінальних справ було відновлено діяльність гродських (міських) судів у кожному з 10 полкових міст. Судді обиралися з числа козацької старшини. Генеральний військовий суд, до складу якого входило два судді і по одному представникові з 10 полків, став апеляційною інстанцією для новоутворених судів. Таким чином, судову реформу, відокремивши судову систему від адміністративної, мала, безперечно, позитивне значення. Разом з тим, вона фактично поновила судову систему литовсько-польської доби [3].

Найвищою посадовою особою Гетьманщини, яка мала повноваження здійснювати судову владу, був генеральний суддя. Разом з генеральним осавулом, писарем, обозним і ще де

кількома високими чиновниками, що звалися також генеральними (на відміну від таких же чинів полкових), він брав участь з правом вирішального голосу в засіданнях своєрідної ради міністрів при гетьмані — генеральній старшині. Колосальний вплив на рішення, які ухвалював генеральний суддя, мав гетьман, бо будь-яке рішення, що було важливим для війська і держави, виносилося на розгляд засідання генеральної старшини. Скликав таке засідання одноосібно гетьман тоді, коли вважав за потрібне; він же значною мірою і визначав його результат. Отже, незалежність судової влади у XVII ст. не могла, очевидно, бути більшою, ніж дозволяла епоха, що вимагала концентрації влади в одних руках.

Судовий процес був однаковий, явний, безпосередній та усний. Процесуальні сторони називалися чолобитник(позивач)іпозваний(відповідач). Всі правоздатні виступали у суді індивідуально. Пан представляв підлеглих, чоловік —дружину, неповнолітніх і хворих — батьки або опікуни. Патрони, куратори і повірені виконували роль адвокатів, слідчі (інстигатор, вижі, возні) — роль прокурорів. Процес починавсяскаргою(позовом) уписьмовійформі до суду. Далі велося досудове слідство і здійснювався суд — розправа. Вона мала в основному обвинувачувально-змагальний характер, але у тяжких кримінальних справах застосовувалосяінквізиційнеслідство. Доказова процедура передбачала виступи свідків, присягу, надання особистих свідчень, речових доказів, результатів огляду місця злочину, трупу, зняття побоїв, допити на муках. Вирок виносився більшістю голосів, усно, а потім записувавсяв актовій книзі суду. Невдоволений рішенням міг подати апеляцію (протестацію) протягом 10 днів, заявивши про наміри відразу після вироку. Вирок виконував кат або возний [6].

Метою системи покарань було залякування, заподіяння мук злочинцям, відшкодування шкоди, завданої злочинними діями, а також виправлення злочинця й запобігання новим злочинам. Вищою мірою покарання була смертна кара, яка поділялася на просту (відрубання голови, повішення, розстріл) та кваліфіковану (четвертування, колесування, утоплення, спалення, посадження на палю, підвішення на гак, закопування живим у землю, заливання горла розтопленим оловом). Визначаючи серед різних форм смертної кари за найганебнішу повішення, закон залишав право вибору судом її найтяжчих форм, як комбінацію різних видів смертної кари й мук. Особливістю застосування смертної кари було поєднання її з ганебними покараннями. Існували також покарання тілесні (відрубання руки, відрізання носа, вуха, язика), болісні (биття палицями, батогами, різками), ганебні (прив'язування до ганебного стовпа на майдані, посадження на дерев'яну кобилу, публічне шельмування). Одним з найпоширеніших видів покарань стало ув'язнення, яке поділялося на кару в'язницею (тюремне) і арешт. Ув'язнення в тюрмі верхній, як правило, було на невеликі троки, часто-густо «до покори», і вважалося легким покаранням. Важкою формою ув'язнення було перебування в «тюрмі спідній», камері при ратушах, тобто ув'язнення підземне. До того ж воно вважалося карою більш ганьбленою. Арешт застосовувався переважно до шляхти й козацтва. Як додаткові покарання застосовувалися вигнання з громади, церковна покута, відкликання образи, публічне прохання прощення. Набуло поширення також церковне каяття, яке як додаткове покарання накладали за злочини проти родини і людяності. У великі свята злочинець, стоячи в церковних дверях, прилюдно каявся за свою провину. Як приватні покарання застосовувалися грошові виплати, розмір яких визначався залежно від стану скривдженого та наслідків злочину: головщина за вбивство (від 24 до 120 крб.), заплата за образу (від 4 до 60 крб.). З поширенням російського законодавства, починаючи з середини XVIII ст., застосовуються заслання на каторгу.

У процесі дослідження було вивчено широке коло історичних джерел та літератури, аналіз яких дозволив нам значною мірою доповнити сучасні знання про судову систему та процес судочинства української державиXVII- XVIII століття. Саме в цей період українське судочинство набрало принципово нових рис, які повністю відповідали державницьким планам гетьманату. Крім того, новостворена українська держава рішуче заявила про себе на зовнішньополітичній арені як самостійне державне утворення, здійснюючи ні від кого не залежну внутрішню та зовнішню політику. Все це загалом дає підстави виділити цей період в

окремий етап становлення та розвитку української держави з притаманними саме йому як політичними, так і державно-правовими процесами.

Література:

1. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини. - Львів: Світ, 2000. - С. 109.
2. Биркович О. І. Судова система Української держави (Гетьманщини) 1648-1657 рр. / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Київ, 2004. - С. 4.
3. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право.– К.: Основи, 1996.– 223 с.
4. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. / В.М. Іванов - К.: КУП НАНУ, 2013. - 892с.
5. Лашенко Р. Копні суди в Україні, їх походження, компетенції і устрій // Збірник Правничої комісії Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка.– Львів 1926.– Вип. 1.– С. 24–29.
6. Сиза Н. Судочинство України-Гетьманщини як символ свободи і незалежності українського народу // Матеріали науково-практичної конференції “Актуальні проблеми захисту прав і свобод людини в Україні”. – К., 2000. – С. 431–437.
7. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея. Проблеми формування, еволюції, реалізації.– К., 1997.– 612 с.
8. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII ст. // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. - Випуск 4. – Київ, 1928. - С. 69.

Батієвська М.

(наук. кер. – доц. Лобач К. В.)

*студентка IV курсу історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС: ВІД РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

У житті кожної держави є події, які визначають подальший шлях її розвитку, зміни її історії, духовності. Такими подіями в житті нашої країни стали проголошення її незалежності 24 серпня 1991 року, а також прийняття Конституції 28 червня 1996 року, відштовхуючись від яких, розпочався відлік історії нової держави – України, а отже розпочалися зміни в законодавстві для пристосування його потребам сьогодення. Становлення України як незалежної, правової та демократичної держави зумовило необхідність перегляду та вдосконалення її нормативно-правових актів.

Законодавство України є цілком кодифікованим. Дану кодифікацію можна поділити на дві групи: старі (ще радянські) кодекси, які є чинними на території нашої держави, та нові кодекси, які виникли, змінювалися в незалежній Україні. До першої групи належать: житловий кодекс, кодекс про адміністративні правопорушення, кодекс законів про працю, а до другого – кримінальний, цивільний процесуальний, кримінальний процесуальний, сімейний, митний, податковий, бюджетний, господарський, господарський процесуальний, водний, цивільний, адміністративного судочинства, земельний кодекси.

Кодекси, що належать до першої групи, тобто ті, що залишилися у спадок від Радянського Союзу, перебувають у меншості і потребують подальшого осучаснення, оновлення, бо багато із їхніх норм не відповідають відносинам, котрі складаються в сучасному суспільстві.

З іншого боку постає питання – а чи є досконалішими сучасні кодекси? У цій статті ми намагатимемося визначитися щодо цього питання на прикладі Цивільного кодексу України, прийнятого 16 січня 2003р. Верховною Радою України [4]. Він є класичним кодексом, регулює одні з найважливіших сфер суспільних відносин – майнові і особисті немайнові відносини. У Цивільному кодексі України відбулося значне оновлення багатьох цивільно-правових норм, зміст його складає велика кількість новел у регламентації відносин цивільного обігу.